

В. В. КУЗЬМЕНКО, М. И. БАБИШЕНА

г. Херсон

**ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПОЗИТИВНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
КЛИМАТА СУДОВОГО ЭКИПАЖА**

В статье исследован важный социальный детерминант как толерантность. Показан вклад В. Сухомлинского в формирование моральных качеств личности. Акцентировано внимание на выявлении условий возникновения толерантности, а также определено ее роль в условиях обеспечения позитивного социально-психологического климата экипажа.

Ключевые слова: толерантность, многонациональный экипаж, организационная культура, социально-психологический климат.

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2014

УДК 372

Р. В. КУЛІШ

м. Миколаїв

**В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ
КОЛЕКТИВНИХ ВЗАЄМИН У ФОРМУВАННІ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

У статті йдеться про роль колективних взаємин у формуванні толерантності особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Визначення нагальної потреби суспільства в толерантній особистості та недостатньою спрямованістю системи освіти на її виховання; між потребою освітньої практики в науково-методичному та змістовному забезпеченні процесу виховання толерантності та недостатньою його розробленістю в педагогічній теорії та практиці.

Ключові слова: толерантність, особистість, колектив, колективні взаємини.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання толерантності набуло особливої актуальності, що актуалізує проблему подальшого розроблення теоретичних положень та одержання нових емпіричних даних щодо вивчення ролі колективних взаємин у формуванні толерантності особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Здійснюються наміри по-новому подивитися на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання особистості в дусі толерантності, поваги до прав і свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають глибоке коріння в поглядах Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Л. Толстого, М. Монтессорі, К. Вентцеля,

Р. Штейнера, М. Реріха, О. Швейцера, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі.

Дослідженню підлягали й окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема розглядалося формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності (В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, Б. Гершунський, О. Грива, О. Клепцова, І. Крутова, В. Лекторський, М. Міріманова, Р. Рієрдон, П. Степанов); виховання міжетнічної толерантності (Г. Абдулкарімова, Н. Єдигова, Н. Магомедова, Ф. Малхозова, Н. Мольденгауер, З. Мубінова, В. Тишков); формування міжособистісної толерантності учнівської молоді (Г. Безюлева, Г. Скрябіна, Г. Солдатова, О. Шарова, Г. Шеламова); розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії (Ю. Тодоровцева, В. Сухомлинський).

Розробкою методичних рекомендацій із формування толерантності в школярів займаються сучасні вчені, а саме О. Асмолов, Л. Байбородова, В. Беляєва, В. Глебкін, М. Ковальчук, М. Магура, Г. Погодіна, М. Рожков, Г. Солдатова, Л. Федоренко, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Щеколдіна.

У пошуках шляхів, форм і методів формування в підростаючого покоління толерантності ми скористалися результатами дисертаційних досліджень О. Волошиної, Н. Єдигової, П. Комогорова, О. Матієнко, З. Мубінової, І. Пчелінцевої, О. Скрябіної, П. Степанова, Ю. Тодоровцевої, О. Шавріної та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідники зосереджуються, головним чином, на обґрунтуванні загальних теоретичних основ виховання толерантності учнівської молоді. При цьому недостатньо уваги приділено пошукам форм і методів толерантного виховання учнівської молоді в процесі педагогічного процесу, використанню кращих зразків зарубіжного досвіду, що негативно позначається на результатах теорії і практики розв'язання проблеми. У той же час виховання й навчання має великі потенційні можливості у формуванні толерантності особистості.

У теорії сучасного наукового знання виокремилися різні підходи до розуміння феномена «толерантність», через що наявні різноманітні та позбавлені єдності контексти у визначенні його сутності. Так, розглядаючи це поняття крізь призму еволюційно-біологічного контексту, автори під толерантністю розуміють, з одного боку, адаптацію організму до несприятливих впливів середовища, а з іншого, витривалість організму до болю, тобто здібність переносити біль, ліки та інші несприятливі фактори. У політичному контексті дослідники концентрують увагу переважно на розумінні толерантності як різновиду взаємовідносин між різними сторонами, індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якою сторони виявляють сприйняття й терпіння щодо різниці в поглядах, уявленнях, позиціях та діях. В етичному плані толерантність трактується як риса пасивного характеру, не спрямована на дії, що виражається в ліберальному сприйнятті відмінностей (В. Величко, О. Дергай, Г. Дмитрієв, Д. Карпович), та як активна позиція, що критично підтримує іншу думку, збагачує власний досвід (О. Грива, Г. Погодіна, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова). В аспекті психологічного підходу позиція толерантності на рівні соціального індивіду виступає як внутрішнє бажання зовні відповідати

нормам толерантного ставлення й поведінки щодо себе та оточуючих. На рівні особистості – як власна система поглядів, цінностей, мотивів, як результат внутрішнього рефлексивного осмислення й засвоєння ідей толерантності як цінності, що виражається в прагненні людини будувати стосунки з собою, іншими людьми, природою, мирно, без примусу, в процесі конструктивного розв'язання проблем за допомогою діалогу, вільного та відповідального вибору (М. Бубер, А. Маслоу, Г. Оллпорт). У контексті педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами (О. Асмолов, Г. Безюлева, Т. Болотіна, О. Грива, М. Міріманов, Б. Рієрдон, П. Степанов, О. Тишков, О. Тодоровцева, В. Шалін, Г. Шеламова та ін.).

Ми виявили, що поняття «толерантність» зазнавало зміни в процесі історико-культурного розвитку та становлення філософської думки; встановили такі етапи становлення толерантності як педагогічної проблеми: античність та давнина (Платон, Сократ, Конфуцій бачили в толерантності шлях до гармонізації життя); християнство та Давня Русь (заповіді Володимира Мономаха з проповіддю терпимого ставлення до людей); епоха Просвітництва (Джон Локк, Вольтер та інші розуміли толерантність як віротерпимість); кінець XIX – початок XX ст. (теорія Л. Толстого про моральне виховання – теорія про ствердження толерантності в житті); кінець XX – початок XXI століття (актуалізація проблеми толерантності).

Аналіз наукових досліджень із проблеми толерантності дає підстави розглядати її як моральну якість особистості, що характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної приналежності; інших поглядів, характерів, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Формування мети статті: аналіз та характеристика ролі колективних взаємин у формуванні толерантності особистості в педагогічній спадщині В. Сухомлинського в умовах сучасного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні об'єктом пильної уваги різних соціальних інститутів і організацій є проблема соціальної адаптації особистості в умовах суспільної та духовної кризи. У сучасному суспільстві, освіті, у системі виховання підростаючого покоління утворився вакуум. Недостатній рівень виховання проявляється в пасивності, утриманській позиції, прагненні до безсоромного споживання життєвих благ, неадекватному рівні домагань і самооцінки, низькій комунікативній культурі, байдужості, скептицизмі, нездатності до серйозних моральних міркувань тощо. При цьому саме молодь найгостріше реагує як на зовнішні соціальні, так і внутрішні особистісні проблеми. У результаті цього виникають фрустрації, розчарування, відчуття власної непотрібності і втрата сенсу життя. Неуцтво та страх щодо інших, порушення загальноприйнятих норм розпалюють у молодих людей ненависть, нетерпимість, відчуженість. Звідси численні спалахи агресії та жорстокості серед молоді, наркоманія та сектантство, психічні розлади і самогубства [4, 67].

Зрозуміло, що становище, у якому перебуває особистість, обумовлює майбутнє суспільства, перспективи його розвитку. Тому у шкільному середовищі необхідно формувати та поширювати тактику толерантності, загальну систему цінностей і установок, що забезпечують єдність усіх членів суспільства, сприяють взаємному пристосуванню людей один до одного та є гідною альтернативою спробам віднайти суверенітет на національних засадах і побудувати демократію.

Перед багатьма співтовариствами сьогодні постає питання про те, як навчитися жити разом. Отже, толерантність має важливе значення, оскільки вона уможлиблює існування розходжень, а це, у свою чергу, вимагає прояву терпимості. Проте толерантність варто розуміти набагато ширше, ніж просто мирне співіснування різнорідних культур або окремих особистостей чи груп. Із часом толе-

рантність набуває значення універсальної гуманістичної позитивної цінності, що означає взаємоповагу та взаємне визнання, невіддільне від поваги прав людини та її основних свобод. Вона складає серцевину соціальних домовленостей, що лежать в основі і поєднують діяльність багатьох міжнародних організацій. У зв'язку з цим важливо визнати, що перед банальністю зла та незахищеністю людства толерантність має характеризуватися не проявами байдужості, а занепокоєнням і зацікавленістю. Прояв терпимості – це насамперед дотримання етики відповідальності, турботи про цілісність кожної людської особистості та нашої повної приналежності до людства у прямому розумінні цього слова. Таким чином, толерантність – це не просто переконання, а обґрунтована позиція, що дозволяє шляхом діалогу, обміну або примирення досягти єдності в розумінні речей і наданні їм змісту. Саме так терпимість дозволяє людині визначити етичні норми, прийнятні для усіх [3, 35–36].

Толерантність – здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших [1].

Отже, як сформувати толерантність у тих, кому належить жити в цьому світі й активно його перетворювати, – у шкільній молоді? Очевидно, що величезне значення має виховання в соціумі. У процесі соціалізації на людину впливає сукупність як цілеспрямованих, так і стихійних соціально-психологічних механізмів. У більш-менш стабільному суспільстві такі механізми узгоджуються між собою та забезпечують успішну підготовку молодої людини до життя в суспільстві.

Освітня стратегія навчальних закладів передбачає опору на педагогіку співробітництва, повагу до особистості кожного окремого школяра. Розвиток толерантності в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу повинен відбуватися шляхом конструктивного діалогу та взаємодії між педагогом і дитиною дошкільного віку, як закликав до цього відомий педагог В. О. Сухомлинський. За таких умов відбувається взаємне збагачення досвіду толерантності, що створює емоційно-інтелектуальну мора-

льну царину, на основі якої набувається позитивний досвід колективних взаємин і спілкування.

У процесі взаємодії діти впливають один на одного. У взаєминах з однолітками виявляється сутність кожної дитини: її моральні уявлення, інтелект, ставлення до навколишньої дійсності. Усе це зумовлює поведінку, вчинки, висловлювання дітей та оцінку ними вчинків і суджень інших. Виявляючи свої знання, вміння, вони ознайомлюють із ними ровесників. Ті ж непомітно для себе засвоюють те, що знають і вмють інші. По суті відбувається взаємне збагачення дітей моральними уявленнями, знаннями про навколишнє життя, різними вміннями, тобто взаємна передача певного соціального досвіду.

Перебування дитини в товаристві ровесників є передумовою для формування в неї колективних взаємин: уміння налагодити взаємини, увійти в товариство однолітків, домовитися із ними; вміння висловлювати свої бажання, погоджувати їх з бажаннями й намірами інших, переконувати ровесників у правомірності своїх міркувань, пропозицій, уміння рахуватися з інтересами інших, ділитися іграшками, разом користуватися ними, вміння справедливо розподіляти ролі в грі. Ці найпростіші суспільні якості – перша сходинка на шляху розвитку вищої форми поведінки – толерантності, що є основою відносин усіх людей, усіх членів сучасного суспільства.

Василь Сухомлинський успішно поєднував практичну роботу в школі з науковою діяльністю. Він – автор багатьох монографій, методичних посібників і статей, у яких викладено новаторські погляди на зміст, форми і методи виховання.

Найбільш відомі з них: «Виховання колективізму у школярів» (1956), «Моральний ідеал молодого покоління» (1963), «Методика виховання колективу» (1971), «Як виховати справжню людину» (1975), «Батьківська педагогіка» (1978), «Серце віддаю дітям» (1978), «Сто порад вчителю» (1981), «Книга про любов» (1983).

У працях педагога-практика Василя Сухомлинського порушено чимало проблем, які хвилювали сучасну школу. Спираючись на власний досвід, він розробив педагогічну сис-

тему, суть якої полягає в застосуванні нових типів уроків та модернізації методів навчання. Найважливішими засобами навчання він вважав слово вчителя, словники, довідники, наочність, технічні засоби. Запропонував ефективну методику навчання мови, що є актуальною і для сучасної школи.

Спадщина Василя Сухомлинського надзвичайно багатогранна, та в центрі його уваги передусім – дитина, особистість, її духовний світ та моральні цінності, серед яких особливе місце займає формування толерантності.

Проектування людини він вважає найголовнішим у педагогічній роботі. Методика такого проектування передбачає системи розвивального навчання, самостійність і самобутність життя дитини, її право на щастя, яке може дати родина, школа, найближче оточення. Учіння має бути радістю, а не тягарем. Виховання дитини Василь Сухомлинський розглядав у контексті різноманітних видів діяльності (інтелектуальної, трудової, моральної, естетичної, фізичної), спрямованої на всебічний розвиток особистості. Основу виховання мають становити народна педагогіка та загальнолюдські цінності – добро, совість, честь, обов'язок, гідність. Чи не найважливішим засобом виховання Василь Сухомлинський вважав мистецтво спілкування педагога з дітьми. Людяність, душевність спілкування – ключ, що відкриває дитячі та юнацькі серця. Саме завдяки такому спілкуванню діти довіряються педагогу як старшому доброму порадинику, другу. «Педагог – це передусім жива людина, яка входить до світу пізнання, творчості, людських взаємин».

Василь Сухомлинський запропонував чимало оригінальних методів, прийомів, форм навчання та виховання, спрямованих на розвиток творчих, розумових та фізичних здібностей.

Чимало праць Василь Сухомлинський присвятив ролі слова та особистості педагога для дитини, а також сформулював вимоги до нього. Він радив педагогу не робити насильства над душею людини, уважно придивлятися до законів природного розвитку кожної дитини, її особливостей, нахилів.

Основну увагу педагог приділяв становленню особистості, формуванню громадянсь-

ких переконань, розвитку індивідуальності в умовах суспільного колективного виховання.

Дитячий колектив Василь Сухомлинський розглядає не традиційно для свого часу. Так, у праці «Виховання колективізму у школярів» духовне життя колективу визначають індивідуальний внесок кожного вихованця та взаємовплив колективу й індивідуумів. У той час, коли радянські педагоги здебільшого з'ясували вплив колективу на особистість, Василь Сухомлинський вивчав вплив особистості на колектив. Він виступав проти тиску колективу на особистість, яка виховує пристосованців. Усупереч формулі підпорядкування особистих інтересів потребам колективу, суспільним інтересам Василь Сухомлинський обґрунтовує думку про гармонію особистих та суспільних інтересів.

Усі праці Василя Сухомлинського пройняті гуманним ставленням до дитини, пошаною до її особистості, розумінням її інтересів, почуттів, позиції. У книзі «Серце віддаю дітям» він писав: «Дитячий світ – це особливий світ. Діти живуть своїми уявленнями про добро й зло, честь і безчестя, людську гідність... Я завжди вважав за необхідне стати в деякій мірі дитиною. Тільки за цієї умови діти не будуть дивитися на вас як на людину, що випадково потрапила за ворота їхнього казкового світу і якій байдуже, що діється всередині цього світу» [8, 50–51].

У своїх роботах педагог велику увагу звертав на виховання наймолодших дітей, першокласників і тих, що вступають до школи. Роки дитинства – дошкільний і молодший шкільний вік – відіграють важливу роль у формуванні особистості, вважав він. Це не підготовка до майбутнього, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму та серця з навколишнього світу, від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк.

У дошкільному та молодшому шкільному віці формується характер, мова людини, мислення. Можливо, все те, що приходить до розуму й серця дитини з книжки, підручника, уроку, саме тому й приходить, що поряд із книжкою – навколишній світ, у якому малюк

робить свої перші нелегкі кроки від народження до того моменту, коли він сам зможе розгорнути та прочитати книжку: «Навчання – це лише єдина пелюстка тієї квітки, яка називається вихованням. У вихованні немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, які створюють красу квітки».

У дитинстві починається тривалий процес пізнання – і розумом, і серцем – тих якостей і цінностей, що лежать в основі моралі. Василь Сухомлинський вважав, що треба виховувати високоосвічених, працелюбних, наполегливих людей, готових долати не менші труднощі, ніж долали їхні батьки, діди, прадіди. Чим більше коло знань має опанувати дитина, тим більше треба зважати на природу людського організму в період бурхливого розвитку та становлення особистості. Процес пізнання навколишньої дійсності є неодмінним емоційним стимулом думки для дитини дошкільного та молодшого шкільного віку. Істина, в якій узагальнюються предмети та явища навколишнього світу, стає особистим переконанням дитини тоді, коли вона одухотворяється яскравими образами, що впливають на почуття. Тому важливо, щоб перші наукові істини дитина пізнавала в навколишньому світі, щоб джерелом думки була краса й невичерпна складність природних явищ, щоб дитину поступово вводили до світу суспільних відносин, праці [8].

Творчі пошуки, ідеї Василя Сухомлинського були новаторством у часи авторитарної радянської педагогіки. Яскрава самобутня думка видатного педагога, виважена в особистій практичній учительській та виховній роботі, віднесена до теоретичних узагальнень, послужила розвитку демократичних та гуманістичних засад у педагогіці. Спадщина Василя Сухомлинського є цінним внеском у вітчизняну та світову скарбницю педагогічної думки.

Василь Сухомлинський один із небагатьох толерантно та наполегливо обстоював гуманістичну педагогіку всупереч тиску московських опонентів.

Процес формування толерантних настанов свідомості в колективних взаєминах особистості розпочинається із пропедевтичної

роботи, що передбачає насамперед їхню підготовку до зустрічі з прикладами нетерпимості, агресії, насильства, а також пізнання тих речей, що вимагають толерантності. Ефективними педагогічними засобами можуть виступати такі: інформація про те, що може відбутися (аналіз досвіду інших людей) і рефлексія того, що раніше виникало у власному досвіді школяра, колективу. Джерела відповідної інформації – фольклорні чи літературні персонажі та реальні люди; взаємини, що нерідко складаються між зовсім різними людьми та розвиваються у напрямку від настороженості, недовіри, навіть ворожості – до взаємного прийняття. Проте і в цьому випадку важливе значення має власний досвід, а особливо – приклади позитивного розв'язання складних проблем.

Толерантність, насправді, є не стільки якістю, рисою особистості, скільки станом, у якому вона перебуває і який піддається змінам. Тому важливою особливістю виховання толерантності виступає двоїстість його завдань: розвиток готовності та підготовленості людини до співіснування з іншими людьми, спільнотами, обставинами та прийняття їх такими, якими вони є. Готовність – це внутрішній стан, мотивація, бажання та здатність позитивного ставлення до об'єкта уваги. У свою чергу, підготовленість – це практичні комунікативні уміння й розуміння, здатність до з'ясування сутності речей, бажання спробувати зрозуміти іншого та обставини, завдяки яким це стає можливим.

При цьому важливо розуміти, що толерантність набуває також актуальності як особистісна якість, без якої неможлива повнота існування людини в полі суб'єктному середовищі: терпимість формується насамперед шляхом подолання нетерпимості, як істинне благо та проявляється не на словах, а, головним чином, у вчинках, спрямованих на добро і протидію злу.

Розуміючи толерантність як один із проявів ставлення однієї людини до іншої, виховання може його не змінювати, навіть якщо воно є негативним: ми не можемо та не маємо права змусити особистість міркувати та ставитися інакше, змінити власні погляди й переконання. Справа не в тому, щоб вона ви-

знала те, чого раніше не визнавала, полюбила те, чого колись не любила: вона має право на своє особисте ставлення. Проблема полягає в іншому, а саме в тому, що толерантність може й повинна забезпечити її суб'єктам і об'єктам ситуацію співіснування; виховання ж толерантності покликане допомогти особистості гідно підійти до організації цього процесу [5, 19–20].

Отже, саме тому багатомірність простору буття особистості створює можливості для успішного процесу виховання толерантності, коли вона входить у загальну систему навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи. Проте, як уже зазначалося, сфера прояву толерантності аж ніяк не вичерпується навчальним закладом, оскільки він сам занурений у соціальне середовище, фактори якого мають велике значення для розвитку особистості та її толерантності, але меншою мірою піддаються педагогічному впливу. Тут важливо відзначити той факт, що, з одного боку, це середовище «містить» безліч позитивних прикладів толерантності, а з іншого боку, набагато більше різноманітних негативних об'єктів, що вимагають толерантності. І при цьому будь-яке середовище, яким би не був її простір, – завжди індивідуальне для кожної людини й тільки на неї особисто орієнтується у своїх позитивних або негативних проявах [1, 50–51].

Висновки і перспективи досліджень.

Вивчення та аналіз стану проблеми свідчать про наявність глибоких протиріч: між нагальною потребою суспільства в толерантній особистості та недостатньою спрямованістю системи освіти на її виховання; між потребою освітньої практики в науково-методичному та змістовному забезпеченні процесу виховання толерантності та недостатньою його розробленістю в педагогічній теорії та практиці.

Отже, процес виховання підростаючого покоління повинен, з одного боку, відповідати потребам суспільства, з іншого – враховувати інтереси особистості. Засади толерантності та можливий простір її динаміки лежать і діють, як уже наголошувалося, насамперед у досвіді особистості. Тому виховання толерантності – це, з педагогічної точки зору,

цілеспрямована організація позитивного досвіду толерантності, тобто цілеспрямоване створення умов, що сприяють взаємодії з іншими, якими б в очах суб'єкта вони не були. Першим кроком у цьому напрямі є профілактична робота, метою якої попередження проявів нетерпимості у молодіжному середовищі. Важливою умовою формування толерантності є розвиток таких новоутворень, як готовність молодої людини до співіснування, взаємодії з іншими людьми та в колективі, спільнотами, обставинами та прийняття їх такими, якими вони є. Під готовністю ми розуміємо внутрішній стан особистості, її мотивацію, бажання і здатність до позитивного ставлення до об'єкта; тоді як підготовленість – це практичні комунікативні вміння й розуміння, вміння з'ясувати сутність речей, прагнення зрозуміти іншого та його проблеми.

Проведене нами дослідження не претендує на вичерпне розв'язання проблеми виховання толерантності особистості. Її складність і значний обсяг пояснює той факт, що не всі питання, пов'язані з темою дисертації, одержали достатнє обґрунтування та висвітлення. Запропонована В. О. Сухомлинським і нами методична технологія виховання толе-

рантності є лише частиною складної багатогранної роботи з виховання толерантності. Перспективним є вивчення можливостей і специфіки формування толерантності в учнівської молоді різних вікових періодів. Подальшу нашу роботу ми вбачаємо у формуванні толерантних колективних взаємин у дітей дошкільного віку з використанням педагогічних настанов В. О. Сухомлинського.

Список використаних джерел

1. Байбородова Л. В. Воспитание толерантности в процессе организации деятельности и общения школьников / Л. В. Байбородова // Ярославский педагогический вестник. — 2003. — № 1. — С. 48—53.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2008. — 848 с.
3. Валитова Р. Р. Толерантность как этическая проблема. дис. канд. философ. наук: 13.00.01 / Р. Р. Валитова. — М., 1997 — 160 с.
4. Волошина О. В. Діалог як педагогічна умова виховання толерантності. Наукові записки. — Вінниця: ВДПУ, 2005. — Вип. 14. — С. 99—101.
5. Острикова С. А. Некоторые аспекты формирования толерантности / Острикова С. А. // Воспитание и дополнительное образование детей и молодежи. — 2002. — № 6. — С. 18—23.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори // У 5 т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 1. — 654 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори // У 5 т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 2. — 670 с.
8. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. — К.: Рад. школа, 1971. — 207 с.

R. V. KULISH

Mykolaiv

V. O. SUKHOMLYNSKYI ABOUT THE ROLE OF COLLECTIVE RELATIONS IN THE FORMATION OF TOLERANCE IN A PERSONALITY

The article deals with the role of collective relations in the tolerance formation in a personality in the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynskyi. Definition of the urgent needs of society in a tolerant person and lack of educational system focus on its upbringing; between the need for educational practice in scientific, methodical and content provision of tolerance upbringing process and lack of its development in pedagogical theory and practice.

Keywords: tolerance, personality, collective, collective relations.

Р. В. КУЛИШ

г. Николаев

В. А. СУХОМЛИНСКИЙ О РОЛИ КОЛЛЕКТИВНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье идет речь о роли коллективных отношений в формировании толерантности личности в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Определение необходимости общества в толерантной личности и недостаточной направленностью системы образования на ее воспитание; между потребностью образовательной практики в научно-методическом и содержательном обеспечении процесса воспитания толерантности и недостаточной его разработанностью в педагогической теории и практике.

Ключевые слова: толерантность, личность, коллектив, коллективные взаимоотношения.

Стаття надійшла до редколегії 10.07.2014